

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

УДК 81'42:339

Т.М. АРТЕМЕНКО,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов № 2*

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)

І.П. ЛИПКО,

*кандидат філологічних наук,
доцент, завідувач кафедри іноземних мов № 2*

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНСТАТИВНИХ, КВЕСИТИВНИХ ТА ДИРЕКТИВНИХ РЕПЛІК-ВІДПОВІДЕЙ У ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено дослідженню особливостей функціонування констативних, квеситивних та директивних реплік-відповідей у комунікативному процесі. Вивчаються комунікативні інтенції адресата. Залежно від цілей і мотивів адресата виділяються контрадикторні стратегії адресата, які реалізуються у тактиках протиставлення, пояснення, непрямої відповіді (констативно-констативний мікродіалог), вказівки на недоречність висловлювання, мотивування незгоди (констативно-квеситивний мікродіалог), тактиках каузації припинення дії, дискредитації (констативно-директивний мікродіалог).

Ключові слова: комунікативний процес, констативна репліка-відповідь, квеситивна репліка-відповідь, директивна репліка-відповідь, комунікативна інтенція, стратегія, тактика, діалог.

Дослідження мовної комунікативної діяльності та функціональних властивостей мови є актуальним у наш час у зв'язку з переорієнтацією лінгвістики на дослідження мови як процесу, який залежить від потреб комунікації. Сучасні лінгвістичні дослідження спрямовані на вивчення взаємодії мовних одиниць в процесі комунікації, на визначення інтенцій та стратегій комунікантів в процесі спілкування [1, с. 12; 2, с. 8], на дослідження параметрів зв'язності діалогічного дискурсу [3, 63; 4, с. 89]. Для мовознавства виявлення специфічних характеристик діалогічного дискурсу може сприяти дослідженням у галузі побудови моделей мовної комунікації в різних ситуаціях.

Об'єктом вивчення даної статті є репліки-відповіді констативно-констативного, констативно-квеситивного та констативно-директивного мікродіалогів. Актуальність такого дослідження обумовлена значною роллю в комунікативному процесі констативних, квеситивних та директивних форм спілкування. Предметом дослідження є прагматичні й семантичні особливості вказаних реплік-відповідей мікродіалогу, який визначається мінімальною структурною одиницею мовленнєвого спілкування [5, с. 186]. Метою статті є аналіз прагматичних та семантичних аспектів констативних, квеситивних та директивних реплік-відповідей мікродіалогу, які спрямовані на реалізацію тактик протиставлення, пояснення, непрямої відповіді (констативно-констативний мікродіалог), вказівки

на недоречність висловлювання, мотивування незгоди (констативно-квеситивний мікродіалог), тактиках каузації припинення дії, дискредитації (констативно-директивний мікродіалог).

У процесі дослідження мовного матеріалу в рамках констативно-констативного мікродіалогу були виділені тактики протиставлення, пояснення, непрямой відповіді, які реалізують контрадикторні стратегії адресата, демонструючи їх комунікативні опозиції [6, с. 9]. Загальним комунікативним наміром адресата при цьому є бажання спростувати позицію адресанта, утвердити власну точку зору. Несумісність позицій свідчить про конфлікт інтересів комунікантів, їх суперництво, протиставлення намірів, що відображається в протилежності змісту початкової репліки і репліки-відповіді.

Під тактикою протиставлення ми розуміємо такий вид діалогічної взаємодії, при якому окремі елементи репліки-відповіді протиставляються окремим елементам початкової репліки. Дослідження мовного матеріалу дозволяє зробити висновок про те, що у сфері відношень протиставлення може спостерігатися імпліцитне його вираження за допомогою смислового протиставлення реплік діалогу або експліцитне вираження за допомогою елементів, які входять до складу початкової репліки та репліки-відповіді. Ними можуть бути предикати, які виражають протилежні поняття, тобто антоніми, або стверджувальні чи заперечні форми одного й того ж дієслова. Протиставлення при цьому може супроводжуватися синтаксичним паралелізмом, який підсилює відношення протилежності. Репліка-відповідь такого типу може бути також представлена складним мовленнєвим актом, який містить в собі аргументацію:

Christian. You are a kid, Charlotte.

Graves. I'm not a kid. I feel awful [7].

Значення протиставлення може інтенсифікуватися за допомогою форматорів впевненості. Комунікативні одиниці протиставлення можуть включати номінації місця та часу. Елементами протиставлення можуть бути об'єкти і предикати, при цьому протиставлення може бути поєднано з узагальненням або конкретизацією суб'єктних і об'єктних номінацій. Сирконстантні номінації часу, які виражені у початковій репліці, можуть отримувати експліцитне вираження у репліці-відповіді. За допомогою прислівника *never*, який має узагальнене значення, адресат інтенсифікує значення незгоди, яке може мати відтінок заспокоєння:

- If he strikes Maman, I'll rill him, Jordi!

- Pere would never strike Maman [8].

Репліка-відповідь даного типу може являти собою мовленнєвий акт, якому притаманна структура градаційного ряду. Має місце поступове зростання емоційного напруження. Цьому сприяє використання емоційно забарвленої лексики. Компоненти мовленнєвого акту при цьому знаходяться у відношенні конкретизації. Опозиційні відношення можуть супроводжуватися узагальненням суб'єктних номінацій, яке базується на родо-видовому протиставленні, із заміною суб'єкта, який передає конкретне значення, суб'єктом, який передає родо-видове значення.

Опозиційні відношення також можуть виникати між імпліцитними елементами початкової репліки та їх експліцитними корелянтами у репліці-відповіді. У сферу протиставлення у цьому випадку залучаються пресупозиції можливості виконання дії. Вони демонструються і перекреслюються реакцією адресата:

Margaret: Will wants to marry me, father.

More: Well, he can't marry you [9].

Імпліцитно висловлена пресупозиція у цьому прикладі може бути ідентифікована як *Will thinks that he will marry Margaret but he can't*. Категоричність висловлювання може бути зменшена за рахунок використання форматорів зниження категоричності висловлювання, наприклад, форматора *I'm afraid*.

Репліки діалогу можуть виражати частковий компроміс, часткову невідповідність. Експлікатори такого компромісу фіксують увагу на деталі або обставині, яку необхідно взяти до уваги. Це накладає обмеження на абсолютну істинність того, що сповіщається без корекції. У цьому сенсі модальні експлікатори виступають як модальні коректори. Експлікаторами такого компромісу можуть бути релятиви *but, still, though*.

Смислові зв'язки реплік діалогу, які пов'язані відношенням компромісу, не завжди є однозначними. Вони можуть мати відтінок обмеження, яке ускладнює семантику протиставлення і вказує на те, що явище, про яке йдеться у репліці-відповіді, обмежує можливість здійснення, результативність або повноту прояву явища, про яке йдеться у початковій репліці. Смислові зв'язки також можуть мати відтінок доповнення, яке вказує на те, що явище, описане у репліці-відповіді, є додатком, воно є незалежним від явища, яке описане у початковій репліці. Смислові зв'язки також можуть мати відтінок умови, яка вказує на семантичну обумовленість, на такий зв'язок між визначеними явищами, коли одне явище обумовлює інше:

Ethel....They're a very nice middle-aged couple. Just like us.

Norman. /.../ if the're just like us, they're not middle-aged [10].

Тактика пояснення передбачає такий вид діалогічної взаємодії, при якому має місце тлумачення репліки-відповіді як фактора – причини незгоди адресата, його негативного ставлення до змісту початкової репліки. Репліки, якими реалізується вказана тактика, можуть включати аргументацію-незгоду зі змістом початкової репліки. Дослідження мовного матеріалу дозволило виділити декілька варіантів значення пояснення-незгоди. Це може бути пояснення-виправдання подій та фактів, які подаються у початковій репліці. Засобом інтенсифікації значення виправдання може бути частка *only*, яка підкреслює причину, яку неможна не враховувати. Пояснення-подив може відображати емоційний стан адресата як реакцію на зміст початкової репліки. Контрадикторність досягається контекстуально, за допомогою сполучника *but*. Контрадикторність може посилюватися за допомогою різноманітних засобів інтенсифікації висловлювання: частки *only*, посилюючих прислівників, ступенів порівняння прикметників:

Treddie: Well, I flatter myself Miss Sellenger will be much more pleased to see me than to see anybody else down here.

Blenkinsop: You've only seen her once [11].

Мовними засобами реалізації комунікативного наміру адресата при поясненні-заспокоєнні, яке обумовлено емоційним станом адресанта, можуть бути посилюючі прислівники, вигуківі словосполучення, семантика використаних у репліці слівосформ.

Аналіз досліджуваного матеріалу дозволяє виділити групу реплік, які висловлюють негативне ставлення до змісту початкової репліки. У той же час такі репліки спрямовані на користь адресанта. До них належать, наприклад, пояснення-попередження про негативні наслідки можливої події, яка може трапитися у відношенні до адресанта:

- I can get books.

- You're running a risk [12].

Дисоціативно-спрямовані стратегії також можуть актуалізуватися за допомогою тактики зміщеної відповіді. Ця тактика базується на сукупності мовних засобів, які спрямовані на зміщення вектора реагування в бік ухилення від ведення бесіди на неприємну для адресата тему. Адресат таким чином уникає ведення бесіди на неприємну для нього тему. Вказана тактика пов'язана з довільною або мимовільною неадекватною інтерпретацією комунікативного наміру адресанта й пропозиціонального змісту початкової репліки. Адресат має свободу вибору прореагувати на намір мовця так, як він його розуміє, ігноруючи презумпції, які йому не підходять. Результатом неадекватності інтерпретації є порушення логічного ходу діалогу. У цьому випадку адресат демонструє своє небажання вести розмову на запропоновану тему. Аналіз досліджуваного матеріалу дозволяє виділити види реплік-реакцій, які актуалізують тактику непрямої відповіді: реакції, які використовують семантичну неоднозначність початкової репліки, реакції, які спрямовані на пресепозиції початкової репліки. До останніх належать: реакції, які пов'язані з неототожненням місця та мети виконання дії, реакції, які звернені до екзистенціональних пресупозицій і перекреслюють їх, реакції, які звернені до кваліфікаційних пресупозицій адресанта або третьої особи. Реакція адресата в такому випадку спрямована не на актуальну інформацію початкової репліки, а на дискредитацію опонента або третьої особи. Це підкреслює прагматичну неадекватність початкової репліки у відношенні до структури комунікативної ситуації та демонструє бажання адресата припинити розмову на тему, яку запропонував адресант:

Amanda: I'm thoroughly unprincipled; Sibyl was right!
Victor /irritably/: Sibyl's an ass [13].

В процесі аналізу досліджуваного матеріалу в рамках констативно-квеситивного мікродіалогу були виділені тактики адресата, які реалізують його контрадикторні стратегії. До них належать тактика вказівки на недоречність висловлювання та тактика мотивування незгоди. Аналіз матеріалу дає змогу виділити різноманітні реакції, які реалізують тактику вказівки на недоречність висловлювання. Ними є репліки-реакції, які вказують на недоречність ведення бесіди на запропоновану тему, репліки-реакції, які вказують на абсурдність змісту початкової репліки. Використання частки *only* сприяє реалізації комунікативної інтенції адресата, наприклад:

Gerald: You know that Lord Hallington is a relation of mine.
*Mrs.Dot: **Only** a fifteenth cousin, isn't he? [11].*

Репліка-відповідь може являти собою частковий або повний повтор семантичної структури початкової репліки, при цьому здійснюється переосмислення комунікативного змісту запозиченого сегмента. Без оцінних слів висловлюється негативне ставлення адресата до змісту початкової репліки. Експлікація абсурдності змісту початкової репліки досягається шляхом демонстрування пресупозиційних знань адресата. Реакції даного типу можуть являти собою такі реакції, що спрямовані на семантичне і синтаксичне продовження висловлювання адресанта. Вони можуть мати відтінок іронії:

– *He is so splendid; he's often lived on cocoa for a week!*
– *And he wants you to live on cocoa too? [14].*

Слід також зазначити репліки-реакції, які коригують функціональні характеристики початкової репліки у зв'язку з недоречністю, неадекватністю оформлення початкової репліки в аспекті соціально-рольових відносин; при цьому висловлювання-відповідь може мати відтінок незадоволення. Реалізації комунікативної інтенції сприяють фонаційні засоби інтенсифікації висловлювання. Іронічну конотацію мають формули соціального етикету. Ситуація спілкування експлікує комунікативну сутність таких псевдоетикетних відповідей:

Jack Straw: Ah, I was hoping to have the pleasure of seeing you. You wrote me a little note, Mr.Holland.

Holland:/Ironically/ I ventured to ask if I might have a few minutes' private conversation with you? [11].

Аналіз матеріалу дає змогу виділити різноманітні реакції, які реалізують тактику мотивування незгоди. Дана тактика відображає намір адресата подати свою репліку як причину негативного ставлення до змісту репліки адресанта. Вказана тактика може реалізовуватися репліками, які спрямовані на виправдання адресата в очах адресанта, а також репліками, які попереджають про небажані дії, які описані в репліці адресанта. Загальнонегативні структури та засоби інтенсифікації висловлювання допомагають зробити це:

Lady Frederik: Gerald is to behave himself for a year, and then you may marry.
Rose: But won't Gerald grow very dull if he behaves himself? [11].

Дисоціативно-спрямовані стратегії адресата у констативно-директивному мікродіалозі можуть актуалізуватися у вигляді тактик каузації припинення дії та тактики дискредитації. Тактика каузації припинення дії спрямована на припинення діяльності (у тому числі мовленнєвої) адресанта. Репліки-реакції, які актуалізують вказану тактику, можуть бути представлені як предикатною, так і непередикатною номінацією і демонструють небажаність адресанта вести розмову на запропоновану тему:

Listen: I've thought of something.
Traveller: Keep it [15].

Інтенсифікація висловлювання може здійснюватися за рахунок повторів:

Victor: I married you because I loved you.
Amanda: Stop it! Stop it! I won't listen [13].

Дисоціативно-спрямовані репліки також можуть демонструвати незгоду із запланованими заздалегідь діями адресанта. Ці репліки можуть бути емоційно забарвленими. За висловленням незгоди може йти аргументація цієї незгоди. До тактик, які актуалізують дисоціативні стратегії, належить тактика вказівки на недоречність висловлювання. Вона

спрямована на виявлення недоречності, абсурдності ведення розмови на запропоновану тему:

Margenhall: I think I shall retire from the Bar.

Fowle: Don't say it, sir after that rigorous training [16].

У рамках названої тактики адресат прагне змінити напрям бесіди або призупинити її. Цьому сприяють його оцінні репліки, які демонструють абсурдність змісту початкової репліки. Адресат може ставитися до слів адресанта з іронією. Використання лексеми *please* може надати висловлюванню іронічного відтінку.

Beattie: I'll buy you some coat hangers.

Jenny: You get me a couple of coats to hang on them first please [17].

Адресат ніби підтримує слова адресанта, використовуючи семантичне і синтаксичне продовження початкової репліки, але ми відчуваємо іронію в його словах. Репліка-відповідь може приєднуватися до початкової репліки за допомогою копулятивного сполучника *and*.

Тактика вказівки на недоречність висловлювання також може актуалізуватися формулами соціального етикету, які мають яскраво виражену іронічну конотацію. Репліка-відповідь також може спиратися на цитування частини початкової репліки, при цьому має місце переосмислення комунікативного змісту запозиченого сегмента і висловлення емоцій адресата:

– *We have got a message for you from a beautiful lady.*

– *You take that beautiful lady and stick her up a funnel [18].*

Тільки ситуація спілкування розкриває комунікативну сутність таких псевдоетикетних відповідей. Така формула може вживатися з риторичним запитанням, що демонструє здивованість адресата. До вказаного типу реплік належать також такі, що експлікують неадекватність прагматичного оформлення початкової репліки в плані соціально-рольових відносин.

Таким чином, репліки-відповіді у рамках тактики вказівки на недоречність висловлювання можуть бути спрямовані на корекцію функціональних та формальних характеристик початкової репліки. При цьому підкреслюється неадекватність прагматичного оформлення початкової репліки в плані соціально-рольових відносин комунікантів. Такі реакції також можуть містити критичні зауваження з приводу обраної адресатом форми ведення розмови. При дисоціативно-спрямованих стратегіях зміст репліки-відповіді залежить від стратегії адресата репліка може стимулювати припинення подальшої комунікативної діяльності та ведення бесіди на запропоновану тематику або може бути спрямована на зміну перспективи ведення діалогу. Директивне значення може бути описане як спонування до припинення дії адресанта, до припинення виконання певної мовленнєвої або немовленнєвої діяльності. Репліки-реакції, які актуалізують вказану тактику, можуть бути представлені як предикатною, так і непередикатною номінацією. Вони, наприклад, можуть демонструвати перебивання, небажання адресанта вести розмову на запропоновану тему.

До реплік, які актуалізують тактику дискредитації пропонента, належать такі, що містять оцінні спонукальні структури, такі як *don't be X*, у яких *X* – негативна ознака, яка виражається іменником або прикметником. Негативна ознака, яка номінується в оцінних структурах, пов'язана з комунікативними аспектами діяльності пропонента. Різноманітні засоби інтенсифікації висловлювання підкреслюють негативне ставлення адресата до адресанта. Оцінні висловлювання, які апелюють до пропонента, можуть доповнюватися аргументацією.

Різноманіття взаємодії комунікативних інтенцій учасників діалогічного спілкування у рамках констативно-констативного, констативно-квеситивного та констативно-директивного мікродіалогів залежить від актомовленнєвих намірів комунікантів. І такими екстралінгвістичними факторами, як співвідношення соціально-ситуативних ролей комунікантів, релевантністю відношення змісту висловлювання до актуальної ситуації спілкування. Дисоціативно-спрямовані стратегії передають контрадикторний характер взаємодії і висловлюють негативне ставлення адресата до змісту початкової репліки. Вказані стратегії реалізуються тактиками протиставлення, пояснення, непрямой відповіді (констативно-констативний мікродіалог), вказівки на недоречність висловлювання, моти-

вування незгоди (констативно-квеситивний мікродіалог), тактиками каузації припинення дії, дискредитації (констативно-директивний мікродіалог). Подальше перспективне вивчення реплік-відповідей у складі діалогу пов'язане із семантико-прагматичним аналізом асоціативно-спрямованих квеситивних реплік-відповідей.

Список використаних джерел

1. Валгина Н.С. Теория текста / Н.С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 173 с.
2. Schenkein J. Studies in Conversational Interaction / J. Schenkein (ed.). – New York: Academic Press, 1978. – 173 p.
3. Лагутин В.И. Проблема анализа художественного диалога / В.И. Лагутин. – Кишинев: Штиица, 1991. – 98 с.
4. Boden D. Talk and Social Structure: Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis / D. Boden, D.H. Zimmerman (eds.). – Berkley: University of California Press, 1991. – 305 p.
5. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.
6. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В. Гришина. – СПб: Питер, 2000. – 464 с.
7. Donleavy J.P. The Plays / J.P. Donleavy. – London: Penguin Books, 1974. – 351 p.
8. Wilder Th. The eighth Day / Th. Wilder. – New York, Evanston, London: Harper & Row, 1967. – 4435 p.
9. Bolt R. A Man of All Seasons / R. Bolt // New English Dramatists. – London: Penguin Books, 1963. – Vol. 6. – P. 21–118.
10. Thompson E. On Golden Pond / E. Thompson. – New York: New American Library, 1981. – 191 p.
11. Maugham W.S. Collected Plays / W.S. Maugham. – London: Windmill Press, 1952. – 310 p.
12. Bradbury R. Short Stories / R. Bradbury. – Moscow: Raduga Publishers, 1983. – 382 p.
13. Coward N. Plays / N. Coward. – London: Eyre Methuen Ltd., 1980. – Vol. 2. – 360 p.
14. Golsworthy J. The Forsyte Saga. Book I. The Man of Property / J. Golsworthy. – Moscow: Progress Publishers, 1974. – 383 p.
15. Saunders J. Neighbours and Other Plays / J. Saunders. – London: Andre Deutsch, 1968. – 184 p.
16. Mortimer J. The Dock Brief / J. Mortimer // English One-Act Plays of Today. – London: Oxford University Press, 1965. – P. 195–236.
17. Wesker A. Plays / A. Weker. – London: Penguin Books, 1980. – 266 p.
18. Hemingway E. Fiesta: The Sun Also Rises / E. Hemingway. – М.: Международные отношения, 1981. – 246 с.

References

1. Valgina, N.S. *Teorija teksta* [The Theory of text]. Moscow, Logos Publ., 2003, 173 p.
2. Schenkein, J. (ed.) *Studies in Conversational Interaction*. New York, Academic Press, 1978, 173 p.
3. Lagutin, V.I. *Problema analiza hudozhestvennogo dialoga* [The problem of art dialogue analysis]. Kishenev, SHTiica Publ., 1991, 98 p.
4. Boden, D., Zimmerman D.H. (eds.) *Talk and Social Structure: Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis*. Berkley: University of California Press, 1991, 305 p.
5. Makarov, M.L. *Osnovy teorii diskursa* [Fundamentals of the theory of discourse]. Moscow, Gnozis Publ., 2003, 280 p.
6. Grishina, N.V. *Psihologija konflikta* [Conflict psychology]. Saint Petersburg, Piter Publ., 2000, 464 p.
7. Donleavy, J.P. *The Plays*. London, Penguin Books, 1974, 351 p.
8. Wilder, Th. *The eighth Day*. New York, Evanston, London, Harper & Row, 1967, 4435 p.
9. Bolt, R. *A Man of All Seasons / New English Dramatists*. London, Penguin Books, 1963, vol. 6, pp. 21-118.
10. Thompson, E. *On Golden Pond*. New York, New American Library, 1981, 191 p.
11. Maugham, W.S. *Collected Plays*. London, Windmill Press, 1952, 310 p.
12. Bradbury, R. *Short Stories*. Moscow, Raduga Publishers, 1983, 382 p.

13. Coward, N. Plays. London, Eyre Methuen Ltd., 1980, vol. 2, 360 p.
14. Golsworthy, J. The Forsyte Saga. Book I. The Man of Property. Moscow, Progress Publishers, 1974, 383 p.
15. Saunders, J. Neighbours and Other Plays. London, Andre Deutsch, 1968, 184 p.
16. Mortimer, J. The Dock Brief / English One-Act Plays of Today. London, Oxford University Press, 1965, pp. 195-236.
17. Wesker, A. Plays. London, Penguin Books, 1980, 266 p.
18. Hamingway, E. Fiesta: The Sun Also Rises. Moscow, Mezhdunarodnye otnosheniya Publ., 1981, 246 p.

Статья посвящена исследованию особенностей функционирования констативных, квеситивных и директивных ответных реплик в коммуникативном процессе. Изучаются коммуникативные интенции адресата. В зависимости от целей и мотивов адресата выделяются контрадикторные стратегии адресата, которые реализуются в тактиках противопоставления, пояснения, непрямого ответа (констативно-констативный микродиалог), указания на неуместность высказывания, мотивирования несогласия (констативно-квеситивный микродиалог), в тактиках каузации прекращения действия, дискредитации (констативно-директивный микродиалог).

Ключевые слова: коммуникативный процесс, констативная ответная реплика, квеситивная ответная реплика, директивная ответная реплика, коммуникативная интенция, стратегия, тактика, диалог.

The article is devoted to the analysis of the process of the functioning of constative reply statements, reply questions and directive reply statements depending on the hearer's intentions. Semantic and pragmatic peculiarities of the mentioned replies in which dissociation is concretized in the tactics of contradistinction, clarification, indirect response, statement irrelevance, disagreement motivation, discredit, termination of action are studied.

Key words: communication process, constative reply statement, reply question, directive reply statement, communicative intention, strategy, tactic, dialogue.

Одержано 7.11.2016.